

УДК 811.161.2'243'36:37.091.33

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ Й АППЕРЦЕПЦІЯ СТУДЕНТАМИ

Софія Соколова

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації,
кафедра інновацій та інформаційної діяльності в освіті,
вул. Пирогова, 9, 01601 Київ, Україна,
ел. пошта: sofia_sokolova@ukr.net*

Висвітлено теоретичні основи формування граматичної компетенції з української мови як іноземної: значення граматики у процесі вивчення іноземної мови, мета, завдання та принципи її навчання. Названо складові граматичної системи, які є предметом вивчення, а також міжнародні стандарти, що визначають обсяг опанування граматичними навичками з іноземної мови.

Проаналізовано апперцепцію іноземними студентами граматичного матеріалу: визначення реципієнтами необхідності та легкості вивчення граматики; описано причини, що ускладнюють процес навчання; подано також результати анкетування іноземних студентів щодо самооцінки в оволодінні українською граматиною.

Ключові слова: українська мова як іноземна, граматика, формування граматичної компетенції, апперцепція.

Грамматична компетенція є невід'ємною складовою мовної компетенції особистості. Тому її формування (разом із лексичною та фонетичною) визначаємо кінцевою метою успішного вивчення будь-якої мови.

Під граматичною компетенцією з української мови як іноземної розуміємо вміння у повній мірі використовувати граматичні ресурси української мови – вдало обирати граматичні структури, необхідні для вираження думки, та правильно оформлювати висловлювання (за допомогою граматичних закінчень, допоміжних слів, розташування слів у реченні тощо). За словами О. М. Соловової [3: 105], знати граматику – означає знати форму, значення, вживання та мовленнєву функцію певного граматичного явища. Тобто оволодіти граматиною української мови означає навчитись на практиці застосовувати вивчені правила на рівні навичок.

Метою пропонованої статті є висвітлення теоретичних основ формування граматичної компетенції з української мови як іноземної, а саме: описати значення, мету, завдання та принципи вивчення граматики, зазначити складові елементи граматичної системи, які є предметом вивчення, а також міжнародні стандарти, що визначають обсяг опанування граматичними навичками з іноземної мови. У статті здійснено спробу аналізу апперцепції іноземними студентами граматики української мови: визначення реципієнтами необхідності та легкості її вивчення, з'ясування причин, що ускладнюють процес опанування граматиною та рівень самооцінки студентами знань з української граматики.

Кароль Кочи окреслює дві фази навчання граматиці – це введення та фіксація мовного матеріалу. Зв'язок граматики з цими компонентами уроку він ілюструє за допомогою схеми [4: 91]:

Фаза введення і пояснення	→	метамова (граматика як опис правил, механізмів, явищ і форм мови)
Фаза фіксації	→	граматика як об'єктивно існуючий збір правил, механізмів, явищ і форм мови

Йдеться про те, що у фазі введення навчального матеріалу студент усвідомлює правила і механізми, явища і мовні форми; а у фазі фіксації має засвоїти їх в дії, щоб активно використовувати під час спілкування іноземною мовою.

Особлива роль граматики в курсі української мови як іноземної полягає в тому, що вона є тією необхідною базою, без якої повноцінне використання мови як засобу спілкування неможливе. Хоча знання сукупності правил і не означає володіння мовою, тобто уміння використовувати її в реальній комунікації. Тому службова роль граматики полягає в оволодінні граматичною системою української мови як засобом спілкування.

Отже, вивчення граматики в курсі української мови як іноземної – це методичний засіб навчання мовленню, який передбачає такі засадничі моменти:

- зміст навчання граматики полягає у формуванні граматичних умінь і навичок;
- об'єктом вивчення є одиниці української мови та дії, до яких вдаються учасники акту комунікації;
- предметом вивчення є граматичні навички, тобто автоматизовані дії із мовним матеріалом, спеціально відібраним для граматичного мінімуму;
- метою вивчення граматики української мови є формування граматичних навичок, які є основою мовленнєвої компетенції в аудіюванні, говорінні, читанні й письмі.

Відповідно до мети, визначаємо два завдання. Перше полягає в тому, щоб студенти дізналися про граматичну структуру української мови. По-друге, вони повинні вміти застосовувати набуті знання в умовах україномовної комунікації. Це означає, що метою формування граматичної компетенції на заняттях з української мови як іноземної є оволодіння такими граматичними навичками мовлення:

- рецептивними (граматичними навичками аудіювання і читання),
- репродуктивними (граматичними навичками говоріння та письма).

Серед принципів формування граматичної компетенції з української мови як іноземної найголовнішими визначаємо такі:

- 1) принцип свідомості,
- 2) принцип презентації граматичних явищ з урахуванням віку та етапу навчання,
- 3) принцип зіставлення та порівняння граматичних явищ української та рідної мови,
- 4) принцип однієї складності (введення на занятті обмеженої кількості граматичних явищ),

5) принцип автоматизації граматичних навичок.

Важливим у формуванні граматичної компетенції з української мови як іноземної є розрізнення понять „мовні” і „мовленнєві” граматичні навички [3: 19-23].

Мовною граматичною навичкою є вміння утворювати окремі граматичні форми й структури відповідно до правил з урахуванням парадигматичних відношень в українській мові (за межами комунікативних ситуацій). Мовні граматичні навички студенти набувають під час виконання вправ на розуміння граматичного матеріалу та вправ на закріплення.

Мовленнєва граматична навичка – це автоматичне використання граматичного явища, адекватного мовленнєвій меті в конкретній комунікативній ситуації із правильним оформленням висловлювання. Мовленнєві граматичні навички студенти набувають у результаті виконання вправ на використання граматичних структур у конкретних, організованих на занятті, комунікативних ситуаціях.

Формування мовних і мовленнєвих граматичних навичок передбачає опанування такими складовими граматичної системи української мови:

- елементи: морфеми, основи та афікси, слова та ін.;
- категорії: число, відмінок, рід, поняття конкретного/абстрактного, поняття перехідності/неперехідності, активна/пасивна форма, минулий/теперішній/майбутній час, доконаний/недоконаний вид та ін.;
- класи: відмінювання дієслів, відмінювання іменників, прикметників, повнозначні частини мови, службові частини мови, закриті класи слів та ін.;
- структури: складені та складні слова, фрази (номінальні, вербальні та ін.), речення (головне, підрядне, сурядне; просте, складне) та ін.;
- процеси (дескриптивні): номінація, афіксація, заміщення, градація, транспозиція, трансформація та ін.;
- відношення (зв'язки): управління, узгодження, валентність, керування та ін.

Кожна мовленнєва одиниця має власну внутрішню структуру та специфічні зв'язки між її компонентами. Виділяємо такі рівні мовленнєвих одиниць, якими мають оволодіти студенти:

- 1) рівень словоформи (слово в його граматичній формі),
- 2) рівень вільного словосполучення,
- 3) рівень фрази (речення),
- 4) рівень надфразової єдності (відрізок мовлення, який складається з двох або більше речень, синтаксично організований і комунікативно самостійний),
- 5) рівень цілого тексту.

Обсяг опанування названими рівнями визначають міжнародні стандарти – загальну шкалу граматичної правильності пропонують Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти [1: 114]:

С 2	Учень здійснює постійний граматичний контроль складного мовлення, навіть, коли в цей час його увага спрямована на інше (наприклад, планування, контроль за іншими реакціями).
С 1	Постійно підтримує високий рівень граматичної правильності; помилки трапляються рідко і вони майже непомітні.
В 2	Належний граматичний контроль; випадкові помилки або несистематичні огріхи та незначні порушення у структурі речення все ж інколи трапляються, проте рідко, і до того ж вони часто виправляються при поверненні назад.

	Учень демонструє відносно високий ступінь граматичного контролю. Не робить помилок, що ведуть до незрозуміння.
В 1	Спілкується зі свідомою правильністю у знайомих контекстах; здійснює належний загальний контроль, хоча спостерігається інтерференція рідної мови. Трапляються помилки, проте ясно, що саме учень прагне висловити.
	Свідомо й правильно використовує репертуар структур і речень частого вжитку, пов'язаний з найбільш передбачуваними ситуаціями.
А 2	Правильно вживає деякі прості структури, але все ж систематично допускає грубі помилки – наприклад, плутає часи і забуває узгоджувати слова; проте цілком зрозуміло, що учень намагається сказати.
А 1	Демонструє лише обмежений контроль деяких граматичних структур і речень, фраз, виразів із засвоєного репертуару.

Такими є вимоги до граматичної компетенції студентів, які вивчають українську мову як іноземну, – це об'єкт навчального процесу. Що ж стосується суб'єктів освітньої діяльності – значний інтерес являє собою зворотна реакція студентів та їхні внутрішні відчуття щодо успішності вивчення граматики української мови. Для ефективної організації навчального процесу важливо знати особливості апперцепції осіб, які навчаються.

Під апперцепцією студентами навчального матеріалу розуміємо залежність змісту їхнього сприйняття від особистого досвіду, професійної спрямованості, ставлення до навчальної дисципліни, інтересів, ставлення до життя, установок, світогляду тощо.

Для того, щоб виявити особливості апперцепції студентів, які вивчають українську мову як іноземну, за допомогою анкет було опитано 75 студентів Університету Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (Польща) усіх курсів та форм навчання, майбутнім фахом яких буде українська філологія та які вивчають українську як одну з іноземних мов. Серед них 11 осіб – це громадяни України, для яких Україна – постійне місце проживання. Шестеро студентів – це польські громадяни українського походження. Для всіх інших – українська мова є чужою.

Студентам були задані такі запитання:

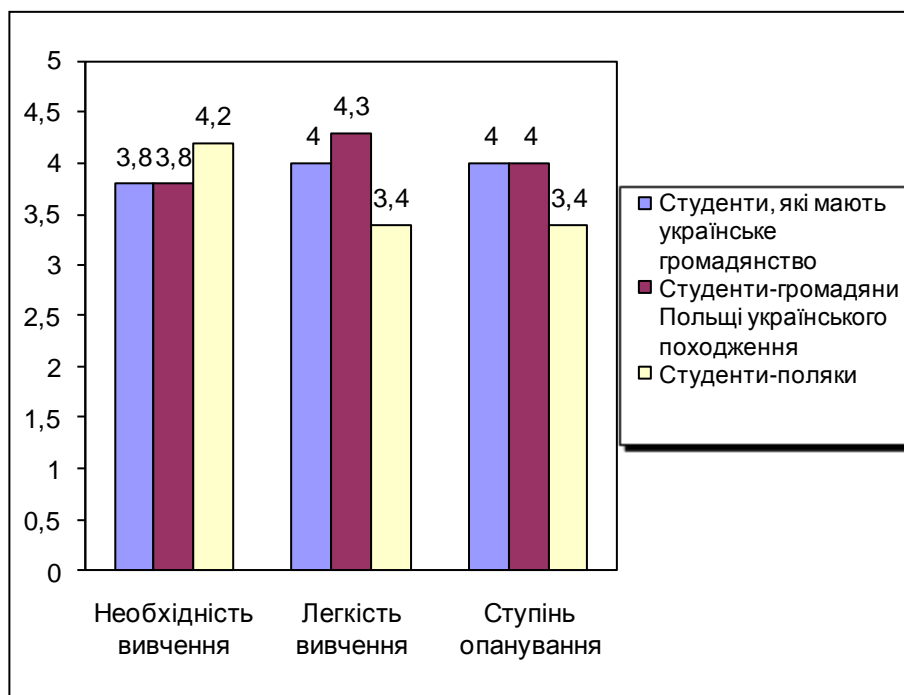
- 1) просимо оцінити необхідність вивчення Вами морфології та синтаксису української мови,
- 2) просимо оцінити легкість вивчення для Вас морфології та синтаксису української мови,
- 3) просимо оцінити, наскільки Ви опанували морфологією та синтаксисом української мови.

Шкала оцінки необхідності вивчення граматики була такою: непотрібне для мене – 1, необов'язкове для мене – 2, може бути потрібним для мене – 3, потрібне для мене – 4, обов'язкове для мене – 5.

Легкість вивчення граматики опитувані визначали за такою шкалою: дуже складне для мене – 1, складне для мене – 2, нормальне для мене – 3, легке для мене – 4, дуже легке для мене – 5.

А шкала оцінки ступеня опанування студентами граматику української мови була такою: дуже слабкий – 1, слабкий – 2, достатній – 3, хороший – 4, дуже добрий – 5.

Результати опитування зображені у вигляді діаграм, де виставлена студентами оцінка зазначена у вигляді середнього балу.

Діаграма 1. Сприйняття граматичного матеріалу студентами, які вивчають українську мову як спеціальність

На діаграмі 1, де відображено аперцепцію граматичного матеріалу студентами, які вивчають українську мову як спеціальність, бачимо, що студенти, для яких українська мова є мовою спілкування, дещо занижують необхідність її вивчення порівняно з оцінками легкості та ступеня опанування нею. Оцінка необхідності вивчення української граматики для цих реципієнтів становить 3,8 балів, що означає маневрування показника між положенням „може бути потрібним для мене” (3 бали) та „потрібне для мене” (4 бали) із значним наближенням до останнього визначення.

Студенти польського походження значимість вивчення української мови для їхньої майбутньої професії підносять на вищий рівень порівняно з попередньою групою – тут середній бал 4,2. Це означає, що важливість вивчення української граматики для них прямує від показника „потрібне для мене” (4 бали) до „обов’язкове для мене” (5 балів).

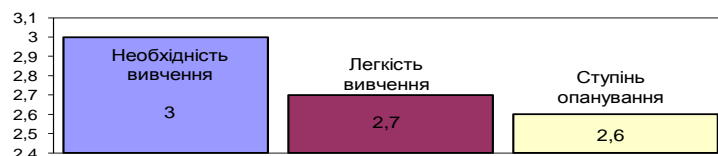
Щодо легкості сприймання граматичного матеріалу – найпростішим він видається студентам, які мають польське громадянство й українське походження. Ці студенти закінчили українські школи в Польщі та визначають, що вивчення граматики української мови є легким для них (середній бал – 4,3) з напрямком до показника „дуже легке для мене”. Студенти, які приїхали до Польщі на навчання з України, очевидно, є більш обізнаними і розуміють, що шкільні підручники не

відображають усе граматичне багатство української мови, тому вони вважають, що знання з граматики для них є тільки «легкими» (4 бали) і не більше.

Студенти, для яких українська мова є чужою, і на яких під час її вивчення чекає багато нового й відмінного від рідної польської мови, сприймають нові знання як «нормальні» з перспективою прямування до показника «легке для мене» – середній бал у цій групі – 3,4. Цікаво, що самооцінка ступеня опанування ними граматику української мови має такий самий показник (3,4) – тобто вони вважають свій рівень „достатнім” із спрямуванням до показника „хороший”. Однаковий результат у графах „легкість вивчення” та „ступінь опанування” означає, що ця група студентів вважає, що виконує всі вимоги, передбачені програмою для їхнього рівня вивчення іноземної мови, та має необхідний (визначений програмою) рівень знань.

Студенти, які вже мали досвід вивчення української мови до університету, визначають свій рівень опанування українською граматику як „хороший” (4 бали).

Щодо аперцепції граматичного матеріалу студентами, які вивчають українську мову як одну з іноземних, – тут середні оцінки виявилися такими, як зазначено у діаграмі 2. Опитані чітко визначають високий рівень необхідності вивчення мови сусідньої держави, визнають, що процес навчання іде для них не легко, та дуже скромними визнають свої успіхи у вивченні української мови. Необхідність вивчення граматики визначено як таку, що „може бути потрібною для мене” (середній бал – 3); легкість вивчення оцінили на 2,7 балів, що є проміжним результатом між показниками „складне для мене” та „нормальне для мене”. Ступінь опанування у вигляді 2,6 балів розкриває тенденцію руху самооцінки від показника „слабкий рівень знань” до рівня „хороший”.

Діаграма 2. Сприйняття граматичного матеріалу студентами, які вивчають українську мову як одну з іноземних

Значна кількість опитаних студентів відчувають складнощі під час вивчення української граматики: „Мені складно вивчати українську граматику”, „Не розумію її. Багато речей відрізняється”, „ГраMATика мені дається тяжко”, „Синтаксис – це взагалі моя Ахіллесова п’ята, а особливо синтаксис мови, якою добре не володію”, „Із синтаксисом я не маю проблем. А от морфологія (особливо відмінювання слів) – це для мене проблема”. Більшість опитаних не тільки пише про наявність проблем із вивченням граматики української мови, а й уточнює, які саме труднощі вони відчувають: „Під час написання українською я роблю помилки, пов’язані з уживанням слів у відповідній формі, тобто з правильністю написання відмінкових закінчень”, „Іноді проблемою для мене є вживання апострофів”, „Маю складнощі, пов’язані з орфографією (уживання м’якого знака або, наприклад, подвійного «н»)”,

„Передусім, маю помилки в закінченнях при відмінюванні іменників, забуваю відміни, маю проблеми з одніною та множиною (наприклад, у польській мові слово вживається в однині та в множині, а в українській таке слово є тільки у множині)”, „Під час написання забуваю про м'які знаки, іноді неправильно відмінюю слово у реченні”, „Я ще не вмію правильно складати слова в речення”.

Серед причин помилок опитані наводять такі (послідовність причин відповідає поширеності такої позиції серед студентів):

- 1) інтерференція з польською мовою,
- 2) недостатня кількість годин, виділена програмою для вивчення граматичного матеріалу,
- 3) складність граматики української мови,
- 4) нерозуміння всіх пояснень на занятті.

Найбільше студентів причиною ускладнень під час вивчення української мови називають інтерференцію з польською мовою. На прохання уточнити, які саме труднощі виникають під час вивчення української граматики, були такі відповіді: „Я «думаю по-польськи» – мені складно перелаштовуватися на український мовний код, «ополячую» українські слова”, „Іноді використовую польську систему побудови речень”, „Переставляю порядок слів у реченні”. Ускладнює сприйняття матеріалу, за словами студентів, те, що „граматика української мови відрізняється від польської, зовсім інша система побудови речень, що ускладнює формулювання думки”, наявна „різниця граматичних явищ польської та української мов”, „відсутність окремих граматичних явищ української мови у польській”. Хоча деяким знання інших слов'янських мов допомагає: „З морфологією та синтаксисом я не маю проблем, бо вони подібні до білоруської мови”.

Студенти, які тільки перший рік вивчають українську мову, у коментарях до відповідей зазначають реальний стан ситуації – відсутність знань з граматики викликана тим, що граматичні теми ще не були предметом розгляду на заняттях: „На моєму рівні вивчення української мови ще мало часу виділяється на вивчення граматики”; „Не маю окремих занять із синтаксису”. Деякі зважено розмірковують на цю тему, як, наприклад, студентка другого курсу з групи, що вивчає славістику: „Маємо мало часу на заняттях та швидкий темп праці. Тому, щоб якось опанувати граматику, потрібно працювати самостійно. Але проблема в тому, що людина не може все зрозуміти на занятті, а вивчати самостійно – дуже складно”. Вона оцінила свою граматичну компетенцію як слабку (2 бали).

Однак на старших курсах студенти, які мають більший досвід вивчення української мови в університеті, констатують недостатність кількості годин вивчення граматики, передбаченої програмою: про це пишуть дві студентки другого року навчання магістратури української філології, які у той же час визначають свій ступінь опанування морфології та синтаксису української мови як достатній (3 бали). Проблема недостатньої кількості годин, виділеної на вивчення граматики, турбує також і трьох студенток третього курсу російської філології: „Слабке володіння українською викликане недостатністю часу на її вивчення”. Але вони в університеті вивчають, крім української, ще інші іноземні мови – російську, білоруську, чеську – тому визначають свій рівень володіння українською граматикую як достатній (3 бали). Їхні дві однокурсниці зі славістичної групи, наводячи ті ж причини, оцінюють свої знання як слабкі (2 бали).

Частина студентів причиною труднощів у вивченні граматики української мови вважає складність самої граматики: „Грамматика – складна”, „Багато різних

винятків, тому граматику складна”, „Дуже важко все зрозуміти”. А студентка третього курсу з наряду „Славістика” так визначає українську граматику – „Граматику для мене є дивною”. Для когось взагалі вивчення граматики є проблемою: „Не люблю вивчати граматику будь-якої мови”, „Вивчення морфології та синтаксису не є найпростішими, маю з ними іноді проблеми”.

Троє з опитаних відчують, що не всі пояснення граматичного матеріалу змогли зрозуміти на заняттях: „Не весь матеріал зрозуміло пояснюють”, „Мало закріплюючих вправ, недостатньо пояснені теми”, „Дуже багато теоретичного матеріалу”.

Отже, під час навчання іноземців української мови формування україномовної граматичної компетенції передбачає набуття умінь правильно розуміти україномовні висловлювання, правильно формулювати українське мовлення та уміти, відповідно до комунікативної мети, свідомо обирати найбільш влучні й доречні граматичні форми та конструкції. Польські студенти переважно справляються з цими завданнями, але серед перешкод, які утруднюють вивчення, основними вони називають інтерференцію з польською мовою та недостатню кількість годин, виділену програмою для вивчення граматичного матеріалу. Особливу увагу привертає те, що польські студенти, для яких українська мова є тільки мовою сусідньої держави, мають більшу мотивацію до вивчення української та визнають достатньо високий рівень необхідності знання мови для їхньої майбутньої професійної діяльності, ніж етнічні українці. Це підтверджує високий рівень поваги поляків до України та функціонування української мови.

У статті висвітлено теоретичні основи формування граматичної компетенції з української мови як іноземної та проаналізовано особливості апперцепції студентами української граматики. Подальших досліджень у цьому напрямку потребують питання опису етапів формування граматичних навичок у студентів, різноманітності й ефективності методів організації цього процесу та апперцепція такої навчальної діяльності студентами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Соколова С. В. Методика формування граматичної компетенції з української мови як іноземної: навчально-методичний посібник. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 122 с.
3. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М.: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2010. – 238 с.
4. Koczy K., Grochowski L. Metodyka nauczania języka niemieckiego / Karol Koczy, Ludwik Grochowski. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe. – 1984. – 227 s.

*Стаття надійшла до редакції 05.10. 2012
доопрацьована 15. 10. 2012
прийнята до друку 10. 01. 2013*

FORMING GRAMMATICAL COMPETENCE IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: THEORETICAL BASES AND APPERCEPTION BY STUDENTS

Sofia Sokolova

*Myhaylo Dragomanov National Pedagogical University,
Institute for Professional Development,
Department of Innovation and Information Activities in Education,
9 Pirogov Str., 01601 Kyiv, Ukraine,
e-mail: sofia_sokolova@ukr.net*

The article presents theoretical bases of forming grammatical competence in Ukrainian as a foreign language. It demonstrates the role of grammar in the process of studying a foreign language presenting the aim, tasks and principles of such study. It also identifies the grammatical components that are the subject of such learning, as well as international standards that determine the level of grammar acquisition in a foreign language.

This article analyses students' apperception of grammar in learning Ukrainian as a foreign language, in particularly determining the recipients' perception of the ease and necessity of learning grammar. It describes causes that complicate the process of grammar acquisition and presents the results of a questionnaire survey concerning foreign students' self-evaluation of their level of Ukrainian grammar acquisition.

Key words: Ukrainian as a foreign language, grammar, forming grammatical competence, apperception.

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И АППЕРЦЕПЦИЯ СТУДЕНТАМИ

София Соколова

*Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова,
Институт переподготовки и повышения квалификации,
кафедра инноваций и информационной деятельности в образовании,
ул. Пирогова, 9, 01601 Киев, Украина,
эл. почта: sofia_sokolova@ukr.net*

В статье освещены теоретические вопросы формирования грамматической компетенции по украинскому языку как иностранному: значение грамматики в процессе изучения иностранного языка, задания и принципы ее обучения. Названы составные грамматической системы, являющиеся предметом изучения, а также международные стандарты, которые определяют объем овладения грамматическими навыками.

Проанализирована апперцепция иностранными студентами грамматического материала: определение реципиентами необходимости и легкости изучения грамматики; описаны причины, которые усложняют процесс обучения; приведены также результаты анкетирования иностранных студентов касательно их самооценки в овладении украинской грамматикой.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, грамматика, формирование грамматической компетенции, апперцепция.